

Крэатыўны і выхаваўчы патэнцыял беларускай біяграфічнай прозы XX стагоддзя

А.У. ЯРМОЛЕНКА

У артыкуле вызначаны і прааналізаваны крэатыўны і выхаваўчы патэнцыял асобных твораў беларускай біяграфічнай прозы XX ст. На матэрыяле творчасці класікаў айчынай літаратуры асэнсаваны вобразы рабочых, чыгуначнікаў, інжынераў, якія адлюстроўваюць этапы фарміравання і развіцця асобы чалавека. Засяроджана ўвага на ролі вывучэння біяграфічнай прозы, якая дапамагае рэалізацыі прынцыпа персаніфікацыі, засваенню каштоўнасці самаўдасканалення, пошуку творчага патэнцыялу асобы.

Ключавыя словы: выхаванне, крэатыўнасць, біяграфія, чыгунка, чыгуначнік, інжынер, прафесіяналізм, патэнцыял, патрыятызм.

The article identifies and analyzes the creative and educational potential of some works of Belarusian biographical prose of the twentieth century. The images of workers, railway men, and engineers, which reflect the stages of formation and development of an individual's personality, are interpreted on the basis of the works of the classics of national literature. The focus is on the role of studying biographical prose, which helps to implement the principle of personification, mastering the value of self-improvement, finding the creative potential of the individual.

Keywords: education, creativity, biography, railway, railway man, engineer, professionalism, potential, patriotism.

Выхаванне грамадзянскай адказнасці і патрыятызму з'яўляецца адным з прыярытэтных напрамкаў у развіцці сацыяльна і духоўна развітай крэатыўнай асобы. Рэалізацыя задачы маральнага ўдасканалення чалавека прадугледжвае выкарыстанне найбольш эфектыўных падыходаў для паляпшэння сацыяльна-асобасных і метапрадметных кампетэнтных падрастаючага пакалення з мэтай яго пад'ёму на больш высокую ступень пазнання і творчай эвалюцыі. Развіццё творчага патэнцыялу асобы магчымае, у прыватнасці, з дапамогай выкарыстання біяграфічнай прозы беларускіх пісьменнікаў XX ст.

Выкарыстанне біяграфічных і аўтабіяграфічных твораў класікаў беларускай літаратуры, іх крэатыўнага і выхаваўчага патэнцыялу садзейнічае рэалізацыі індывідуальнага падыходу да зместу выхавання, якое павінна адпавядаць патрабаванням сучаснага грамадства. Біяграфічныя творы, прысвечаныя жыццю і дзейнасці беларускіх рабочых, чыгуначнікаў, інжынераў і інш., ілюструюць этапы фарміравання і развіцця асобы чалавека. Характар і свядомасць такога чалавека раскрываюцца ў жыццёвых выпрабаваннях (Першая сусветная война, рэвалюцыя, калектывізацыя, індустрыялізацыя).

Творчую біяграфію характарызуе наяўнасць вялікага аб'ёму імпліцытнай выхаваўчай інфармацыі. Вывучэнне асобы беларускага спецыяліста-прафесіянала ў кантэксце прасторы і часу, сацыяльнага асяроддзя дае багаты матэрыял для самарэфлексіі, усведамлення маладым чалавекам свайго месца і ролі ў гісторыі. Узорам стварэння аксіялагічнай мадэлі паводзін для паслядоўнага самаўдасканалення чалавека можа служыць творчасць Максіма Іванавіча Гарэцкага (1893–1938) – беларускага пісьменніка, філосафа, грамадскага дзеяча, чарчэжніка (скончыў Горы-Горацкае каморніцкае вучылішча), каморніка (землямера) землеўпарадкавальных камісій; Уладзіслава Галубка (Уладзіслаў Іосіфавіч Голуб (1882–1937)) – беларускага драматурга, пражаніка, рэжысёра, акцёра, мастака, чыгуначніка; Міхася Ціханавіча Лынькова (1899–1975) – беларускага настаўніка і пісьменніка. Асноўнай ідэяй грамадскай і творчай дзейнасці класікаў з'яўляецца самаразвіццё і самарэалізацыя чалавека.

Чыгунка адыграла выключна важную ролю ў эканамічным, сацыяльным і культурным развіцці тэрыторыі Рэспублікі Беларусь у пачатку XX ст. і адкрыла новыя гарызонты і магчымасці. Будаўніцтва і эксплуатацыя чыгуначных ліній прынеслі новыя веды і прафесіі,

новыя тэхналогіі і, перш за ўсё, змену светапогляду. З развіццём чыгункі, укараненнем рэвалюцыйных тэхнічных сродкаў, пачала фармавацца вера ў пастаянны прагрэс чалавецтва, які ідзе да ўсё больш высокага, дасканаласці стану. Чалавек стаў асэнсоўвацца як істота прагрэсіўная і развітая. У светапоглядзе асоба перайшла ад забабонаў да навукі. З'явілася ўпэўненасць у сіле глыбокіх навуковых ведаў, перакананасць, што з дапамогай тэхнікі чалавек усё ў большай ступені авалодвае светам. Такім прагрэсіўным чалавекам паўстаў у беларускай прозе пачатку XX ст. прадстаўнік чыгуначнай прафесіі.

Беларуская мастацкая літаратура дае багаты матэрыял для аналізу вобраза чыгуначніка, яго склада розуму, стылю паводзін, характэрных асаблівасцей жыцця, якія служаць прыкладам для выхавання асобы. Беларускія пісьменнікі У. Галубок, М. Лынькоў прысвяцілі нямала праявітых твораў апісанню розных прадстаўнікоў працоўных прафесій, якія так ці інакш звязаных з чыгуначным транспартам і забяспечэннем эфектыўнай работы чыгуначнай інфраструктуры. Пісьменнікі характарызуюць адметныя асаблівасці спецыялістаў гэтай галіны, звязаныя з гарантаваннем бяспекі многіх людзей і захаваннем вялікай колькасці грузаў. У прадстаўнікоў чыгуначнай прафесіі мастацкія словы адзначаюць прафесіяналізм, веданне і захапленне родам выбранай дзейнасці, а таксама асабістыя якасці, такія як асцярожнасць, адказнасць і акуратнасць. Аўтары паказваюць «новых людзей», якіх адрозніваюць устойлівыя маральныя прынцыпы, прагрэсіўныя погляды, цяга да навукі і культуры.

Беларускі пісьменнік У. Галубок нарадзіўся ў сям'і рабочага-чыгуначніка, працаваў слесарам у Мінскім дэпо. У сферу інтарэсаў У. Галубка ўваходзіць асэнсаванне лёсу работніка чыгункі пачатку XX ст. Вобраз адказнага, прафесійнага чыгуначніка, захопленнага сваёй справай, апісаны ў апавяданні У. Галубка «Стрэлачнік» (1929). У творы аўтар ставіць героя перад праблемай маральнага выбару. Падчас рэвалюцыйных падзей 1905 г. ў Расійскай імперыі галоўны герой – добрасумленны, дысцыплінаваны спецыяліст, вымушаны вырашаць пытанне аб жыцці або смерці людзей, якія залежаць ад яго рашэння. Стрэлачнік Макар павінен прапусціць або пусціць пад адхон эшалон з салдатамі, якія едуць для падаўлення паўстання працоўных. Аўтар адлюстроўвае моцныя пакуты, маральную дылему, якая ўзнікла ў свядомасці героя, які ўсёй душой падтрымлівае барацьбу працоўных і ў той жа час не можа пайсці на парушэнне прафесійнага абавязку, ведаючы, якія ахвяры пацягне за сабой яго ўчынак. У выніку, ён пераводзіць стрэлку на згубны шлях, але дае чырвоны сігнал і толькі ненадоўга спыняе цягнік. Пасля падаўлення паўстання, стрэлачніка звальняюць з чыгункі, і яму даводзіцца пасвіць гусей, каб не памерці з голаду. Толькі зрэдку, чуючы свісток паравоза, Макар са слязамі на вачах успамінае працу, якой прысвяціў сваё жыццё: «Здалёку сталёвай істужкай мігаець рэйкі. Гарэныя праменні сонца купаюцца між рэек на пяску, а там і будка выглядае спамяж кустоў. Наплываюць успаміны 50-гадовай службы. Слёзы на вачах. За сінім бораў дымок ад цягніка відаць. Сюды ён бяжыць па рэйках, дрыжыць зямля, дрыжыць і сэрца ў Макара. Гудзіць свісток – працяжна, екатліва. Пішчом Макару ў вушы лезе зык. Трасучымі рукамі ён закрывае вушы, стараецца не чуць такіх дарагіх і радасных і цяпер такіх далёкіх гук» [1, с. 570].

Выхадзец з сям'і чыгуначніка, вядомы беларускі пісьменнік М. Лынькоў многія свае творы прысвяціў жыццю чыгуначнікаў і іх сем'яў. Вобраз адданага сваёй справе спецыяліста адлюстроўвае пісьменнік у апавяданні «Андрэй Лятун» (1930). Апавяданне прасякнута павагай і любоўю да працы на чыгунцы. Аўтар падрабязна апісвае прафесійную дзейнасць машыніста, счэпшчыка, качагара. Аднак асноўная ўвага пісьменніка засяроджана на асобе галоўнага героя твора – машыніста. Большую частку свайго жыцця, з юных гадоў да старасці, герой Андрэй Сапун прысвячае рабоце на чыгунцы. У маладосці ён атрымлівае мянушку Андрэй Лятун за смелую і рызыкаўную манеру кіравання цягніком. Падчас працы машыністам паравоза ён не раз здзяйсняе адважныя ўчынкі, ратуе сябе і пасажыраў цягніка, дзякуючы майстэрству кіравання складанай тэхнікай.

Аўтар са спагадай апісвае старасць рашучага чыгуначніка, які вымушаны перасесці з пасажырскага на манеўровы паравоз. Зоркасць, спрыт, энергія пакідаюць пажылога спецыяліста, але застаецца юнацкі запал, рамантычная прыхільнасць да прафесіі, якія падтрымліваюць сілы, надаюць сэнс жыцця: «І, калі цягнік адыходзіць ад станцыі, Андрэй заўсёды просам просіць машыніста: “Родненькі, галубок мой, дай жа я правяду крыху”. Яму

не адмаўляюць. Дрыжачай рукой націскае Андрэй на бліскучы рэгулятар, напружваецца сам, як магутны паравоз, і, радасны, прыслухоўваецца, як хліпае гарачая пара ў шырокіх паравозных трубах, як лясчочуць усё шыбчэй і шыбчэй гарэзлівыя высокія колы паравоза, як пыхкае пара з-пад бліскучых, гарачых поршняў цыліндра. І, перагнуўшыся ў акенца, шырокімі грудзямі ўдыхае Андрэй пах палыну і мазуту, мерна ківаецца на сядзенні і ў такт усяму дрыжачаму паравознаму целу прыгаварвае часам: “І ляцім жа, браткі! Э-эх ляцім!.. Даганяй – не дагоніш”» [2, с. 217].

Малюючы вобразы прадстаўнікоў чыгуначнай прафесіі, пісьменнікі аб’ектыўна адлюстроўваюць працэсы палітычнай, сацыяльнай і культурнай трансфармацыі беларускага грамадства ХХ ст., яго адыход ад ранейшага традыцыйнага ўкладу, пераход да новых форм тэхналагічнага ладу, прагрэсіўных навуковых ведаў. Беларускімі пісьменнікамі асэнсаваны важнейшыя характарыстыкі асобы спецыялістаў, якія нясуць адказнасць за забеспячэнне жыццядзейнасці соцыума, жыццё і здароўе людзей, бяспеку грузаў. У. Галубок, М. Лынькоў малююць сваіх герояў адукаванымі і граматычнымі спецыялістамі, захопленымі родам выбранай дзейнасці, асцярожнымі, адказнымі і акуратнымі. Выбраная прафесія, паводле сцвярджэння пісьменнікаў, накладвае глыбокі адбітак на асабістыя характарыстыкі герояў, іх маральныя каштоўнасці і жыццёвыя арыенціры. Вернасць абавязку службы, здольнасць да самаахвяравання дзеля выратавання іншых характарызуюць чыгуначнікаў, апісаных у творах беларускіх аўтараў. У беларускай мастацкай прозе ХХ ст., такім чынам, адлюстраваны станючы тып прадстаўніка чыгуначнай прафесіі, які можа служыць годным прыкладам для падрастаючага пакалення.

Аўтабіяграфічны, наватарскі тып героя, створаны пісьменнікам для таго, каб выказаць свае думкі, пачуцці і перажыванні, прадстаўлены ў апавяданнях «У лазні» (1913), «Роднае карэнне» (1913), «У чым яго крыўда?» (1914) [3] і аповесцях («У чым яго крыўда?» (1925–1926) [4], «Меланхолія» (1916–1921, 1928) [4], «На імперыялістычнай вайне» (1926) [5]) М. Гарэцкага. Герой пісьменніка шмат працуе над уласнай адукацыяй і выхаваннем, пераадольваючы маральныя і матэрыяльныя цяжкасці, каб вучыцца і работаць на карысць роднай краіны. Лёс інтэлігенцыі пачатку ХХ ст., даваеннае і ваеннае становішча беларускай вёскі пададзены ў апавяданнях і аповесцях М. Гарэцкага праз аналіз жыццёвага шляху аўтабіяграфічнага героя. Пісьменнік адлюстроўвае гарачае імкненне маладога інжынера да авалодання новымі ведамі, пазнання сябе і навакольнага свету. Ubачыўшы гарадское жыццё, чытаючы кнігі і часопісы, займаючыся самаадукацыяй, ён пачынае пагарджаць вёскай, крытыкаваць бытавыя і сацыяльныя ўмовы жыцця бацькоў. Але малады максіmalізм паступова змяняецца разуменнем прычын і абставін гаротнага існавання вёскі. Адмаўленне пераходзіць у разуменне і асэнсаванне. Духоўныя перажыванні галоўнага героя дапамагаюць чытачу не толькі даведацца пра мінулае, але і перажываць разам з персанажам, фарміраваць погляды, характар, выхоўваць імкненне да добра і справядлівасці.

Празаічныя творы М. Гарэцкага ствараюць такія ярскія малюнак, што выявы і вобразы выклікаюць зваротныя эмоцыі, садзейнічаюць глыбокаму самааналізу, развіццю самасвядомасці. Сіла мастацкага слова аказвае маральнае, эстэтычнае і выхаваўчае ўздзеянне на асобу, станюча ўплывае на розум і пачуцці, узбагачае ўнутраны свет. Узнятыя пісьменнікам пытанні безумоўна ўплываюць на сучаснае станаўленне і фарміраванне асобы і грамадства. Створаны М. Гарэцкім вобраз маладога інтэлігента, які ўласнае жыццё прысвячае служэнню радзіме і барацьбе за шчаслівую долю беларускага народа, можа служыць ярскім прыкладам для падрастаючага пакалення. Выпрабаванні, якія выпадаюць на долю героя-інтэлігента, прымушаюць задумацца над уласным лёсам, цвяроза ацаніць падрыхтоўку да самастойнага жыцця і працы, вызначыць прыярытэтычныя напрамкі самаразвіцця. Важным для М. Гарэцкага з’яўляецца адлюстраванне развіцця характару выхадца з сялянскага асяроддзя, станаўленне яго самасвядомасці, выбар жыццёвага шляху. Гэта неабходна таму, што лёс яго героя прадвызначае лёс той зямлі, адкуль яны родам, жыццё людзей, якія залежаць ад яго.

Такім чынам, творы У. Галубка, М. Лынькова, М. Гарэцкага ў беларускай мастацкай прозе з’яўляюцца аднымі з лепшых сацыяльна-псіхалагічных, інтэлектуальна змястоўных пра жыццё і прафесійную дзейнасць рабочых, інжынераў, чыгуначнікаў. Героі пісьменнікаў

з'яўляюцца дзейнымі і мэтанакіраванымі людзьмі, прафесіяналамі, якіх хвалюе лёс краіны. Спецыялістаў клапацяць сацыяльныя і эканамічныя праблемы, яны праяўляюць бескампраміснасць, паслядоўнасць у адстойванні сваіх пазіцый і поглядаў. Героі твораў беларускіх пісьменнікаў – неардынарная, таленавітая асобы, людзі гуманістычнага мыслення. Іх прыклад садзейнічае выбару будучай прафесіі, выхаванню патрыятызму і нацыянальнай самасвядомасці, фарміраванню грамадзянскасці, маральнай і эстэтычнай культуры.

Вывучэнне біяграфічнай прозы дапамагае рэалізацыі прынцыпа персаніфікацыі, засваення каштоўнасці самаўдасканалення, пошуку творчага патэнцыялу асобы. Асэнсаванне кожнага біяграфічнага твора прадугледжвае наступныя этапы: пошукі фактараў і стымуляў самаразвіцця, спасціжэнне індывідуальнасці героя праз ключавыя моманты яго лёсу, выбар грамадзянскай пазіцыі і асэнсаванне ролі ў гістарычным працэсе. Такі аналіз садзейнічае дасягненню мэты выхавання, якая прадугледжвае: фарміраванне грамадзянскасці, патрыятызму і нацыянальнай самасвядомасці; падрыхтоўку да самастойнага жыцця і працы; фарміраванне маральнай, эстэтычнай і экалагічнай культуры; культуры бяспекі жыццядзейнасці; авалоданне ведамі, каштоўнасцямі і навыкамі здаровага ладу жыцця; фарміраванне культуры сямейных адносін; стварэнне ўмоў для актуалізацыі ініцыятывы, паспяховага самаразвіцця і самарэалізацыі асобы.

Літаратура

1. Галубок, У. Творы : драматургія, паэзія, проза, публіцыстыка / У. Галубок ; уклад., падрыхт. тэкстаў, уступ. артыкул і камент. С. Лаўшука. – Мінск : Маст. літ., 1983. – 607 с.
2. Лынькоў, М. Збор твораў : у 8 т. / М. Лынькоў. – Мінск : Навука і тэхніка, 1981. – Т. 1 : Апавяданні, 1926–1941. – 622 с.
3. Гарэцкі, М. Збор твораў : у 4 т. / М. Гарэцкі ; аўт. прадм. А. Адамовіч. – Мінск : Маст. літ., 1984. – Т. 1. Апавяданні. – 446 с.
4. Гарэцкі, М. Збор твораў : у 4 т. / М. Гарэцкі. – Мінск : Маст. літ., 1985. – Т. 2. Аповесці. Драматычныя абразкі. – 416 с.
5. Гарэцкі, М. Збор твораў : у 4 т. / М. Гарэцкі. – Мінск : Маст. літ., 1985. – Т. 3. На імперыялістычнай вайне; Віленскія камунары. – 399 с.

Белорусский государственный
университет транспорта

Поступила в редакцию 05.11.2021